

ლავრენტი ჯანიაშვილი

ქართველ მთიელთა სამეურნეო-ეკონომიკური ურთიერთობა ჩრდილო-აღმოსავლეთ კავკასიის ხალხებთან (ხევსურები და ქისტები)

ჩვენი-დ ღილღველთ ზავივ თოვლით წყლის გუბებას
ღგავავ, რო გადახეთქსავ წყალიო-დ გაივლისავ.

არხოტივების ნათქვამი

ხევსურთა სამეურნეო-კულტურულ ურთიერთობას ჩრდილო კავკასიელებთან მრავალსაუკუნოვანი ისტორია აქვს. ამ ურთიერთობის ხასიათი და ინტენსივობა ძირითადად განპირობებული იყო გეოგრაფიული, ეკოლოგიური, ეკონომიკური, პოლიტიკური და სხვა სახის ფაქტორებით, რომელთაც განსაზღვრავდა კონკრეტულ ისტორიულ მონაკვეთში (შუა საუკუნეები, ცარისტული რუსეთის ბატონობის ეპოქა, საბჭოთა პერიოდი, დღევანდლობა) შექმნილი ვითარება. ხსენებული საკითხის კვლევა არაერთხელ მოქცეულა კავკასიოლოგიით დაინტერესებულ მკვლევართა ყურადღების არეალში (ღუდუმაური 1983: 31), ემპირიული მონაცემები კი (XX საუკუნის 90-იან წლებამდე) გამოწვლილვითაა დაფიქსირებული და გაანალიზებული ქართული ეთნოგრაფიული სკოლის წარმომადგენლების მიერ. გასული საუკუნის ბოლოს მომხდარი სოციალურ-პოლიტიკური კატაკლიზმები და შეცვლილი ვითარება, ბუნებრივია, მთიელთა ურთიერთობაზე და ტრადიციულ ყოფაზეც აისახა და მისი მნიშვნელოვანი ტრანსფორმირება გამოიწვია. იმავდროულად, ბოლო ათწლეულებში ხსენებული მიმართულებით კვლევა შეფერხდა. ჩრდილოეთ კავკასიაში სავლეთ-ეთნოგრაფიული მასალის მოპოვებას, ქართულ აკადე-

მიურ სივრცეში არსებული ფინანსური პრობლემების გარდა, ართულებს რუსული ოკუპაციის შედეგად სასაზღვრო რეგიონში შექმნილ სიტუაცია. შესაბამისად, წინამდებარე სტატიაში გამოყენებული მაქვს სამეცნიერო ლიტერატურაში, ელექტრონულ და ბეჭდვით მედიაში გამოქვეყნებული და 2022 წელს ხევსურეთის ეთნოგრაფიულ ესპედიციაში მოპოვებული მასალა.

გვიანი შუა საუკუნეებიდან ხევსურებს მეტწილად კომუნიკაცია ჰქონდათ ნახური მოდგმის ხალხთან (ქისტებთან). ეს ურთიერთობა არაერთგვაროვან ხასიათს ატარებდა და გამოიხატებოდა ერთი მხრივ, სამეურნეო და სავაჭრო კავშირებში, ხოლო მეორე მხრივ ლაშქრობებსა და მეკობრეობაში – ქონების, საქონლისა და ადამიანების ტაცებაში. მეკობრეობა კავკასიის მთიელებში რუსეთის იმპერიის გაბატონებამდე ჩეულებრივ საქმიანობად ითვლებოდა. რუსულ სახელმწიფო სისტემაში ჩართვის შემდეგ კავკასიელ მთიელთა ურთიერთთავდასხმები ნაწილობრივ წარსულს ჩაბარდა, თუმცა ფრაგმენტულად – გასული საუკუნის 30-იან წლებამდე გრძელდებოდა.

XIX საუკუნესა და XX საუკუნის დასაწყისში, ქართველი მთიელების მსგავსად, ჩაჩნებისა და ინგუშების ძირითად სამეურნეო საქმიანობას მესაქონლეობა და მინათმოქმედება წარმოადგენდა, მთაში წამყვანი ადგილი მესაქონლეობას, დაბლობში კი – მინათმოქმედებას ეჭირა. მოშენებული ჰყავდათ მთის პირობებთან შეგუებული ადგილობრივი ჯიშის საქონელი. ვაინახები უფრო ორიენტირებულნი იყვნენ მეცხვარეობაზე, რადგან იქაური ალპური ველები და საზამთრო საძოვრები ცხვრის დიდი ფარების შენახვის საშუალებას იძლეოდა, ჰყავდათ როგორც ყარაჩაული, ისე თურქური ჯიშის ცხვარი. ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ხევსურები და ვაინახები XX საუკუნემდე საქონელს ფულის ექვივა-

ლენტად იენებდნენ (მაკალათია 1964: 70, 87; თოფჩიშვილი 2012: 78, 87).

მტრულად განწყობილი მეზობლებით გარშემორტყმულ ხევსურებს, ჩრდილოელი მეზობლებისაგან განსხვავებით, შეზღუდული ჰქონდათ გადარეკვითი მეცხვარეობისათვის აუცილებელი რესურსი. მათ არ შეეძლოთ ფარა ჩრდ. კავკასიის საძოვრებისაკენ გაერეკათ, რადგან გასასვლელ ხეობებს ქისტები აკონტროლებდნენ, ხოლო აღმ. საქართველოს ბარის საძოვრები სხვა ქართველ მთიელებს ჰქონდათ დაკავებული. ამასთანავე, ქისტებისა და ლეკების შიშით მამაკაცები ზამთარში ხანგრძლივად სოფლების დატოვებაც ერიდებოდნენ. როგორც ს. მაკალათია აღნიშნავს, ხევსურეთი მოექცა კავკასიონის ვიწრო ხევში და „ის ვერ ბედავდა მეცხვარეობის განვითარებით თავისი პირობების გაუმჯობესებას. ხსენებულის გამო წამყვანი როლი მიენიჭა მსხვილფეხა მესაქონლეობას. სხვათა შორის, ხევსურული ძროხის გარდა, საკმაოდ ცნობილი იყო თავის ამტანიანობით და რთულ რელიეფზე გადაადგილების უნარით გამორჩეული აქაური ტანმორჩილი ცხენი და ჯორი“ (მაკალათია 1984: 53-54).

რაც შეეხება მიწათმოქმედებას, ჩრდილოკავკასიის მთაში მიწას ძირითადად ნაცვალგარდად ამუშავებდნენ და იგი კერძო საკუთრებას (საძოვრებისა და ტყეების გამოკლებით) წარმოადგენდა; ბარში კი – სათემო საკუთრებაში იყო და სახნავი მიწის გადანაწილება 3-6 წელიწადში ერთხელ ხდებოდა. მთაში წამყვანი სასოფლო-სამეურნეო კულტურა ქერი და ხორბალი იყო, ბარში კი – სიმინდი. ცხადია რუსეთის გამგებლობის დამყარების შემდეგ მომხდარი ცვლილება აისახებოდა მეურნეობის ხასიათსა და მასშტაბზეც. მაგ., რუსეთის იმპერიის გაბატონების კვალობაზე XVIII-XIX საუკუნეებში მთიელთა ინტენსიური მიგ-

რაციისა და ბარიდან იაფი პურის შემოტანის გამო, მთური მინათმოქმედება მეტად შეიზღუდა (ჩიტაია 1997: 163; თოფჩიშვილი 2012: 78-79).

ხევსურებში მინის კერძო/ინდივიდუალური საკუთრების ფორმა იყო გაბატონებული. მცირეოდენი ცვლილებებით ეს ფორმა გასული საუკუნის 30-იან წლებამდე შემორჩა. სოფელი ვალდებული იყო მინის გარკვეული რაოდენობა შეენახა სოფლიდან გადასახლებული იმ ადამიანებისათვის, ვინც შეიძლებოდა უკან დაბრუნებულიყო. ამ მინების შემოსავლით სასოფლო გადასახადებს ფარავდნენ. ამონყვეტილ მეკომურთა მამული სოფლის სარგებლობაში გადადიოდა და არა მათ ნათესაობაზე. მართალია ცალკეულ სოფლებში სავარგულები ნაწილდებოდა, მაგრამ გადანაწილებული ნაკვეთი დიდი დროით (18-20 წლით) რჩებოდა კონკრეტული ოჯახის სარგებლობაში (მაკალათია 1984: 52-54).

ბარის რეგიონებთან სავაჭრო-ეკონომიკური კავშირების სიძნელე აიძულებდა მთის მოსახლეობას, არსებობისათვის აუცილებელი საგნები ადგილზე დაემზადებინა. ხევსურებშიც და ვაინახებშიც საკმაოდ განვითარებული იყო შინახელოსნობა, განსაკუთრებით ნაბდისა და ქერის ნაწარმის დამზადება. 1893 წლის მონაცემებით ჩაჩნეთში ნაბდების დამზადებას 500 ოჯახი მისდევდა. ეს 500 კომლი ნელინადში 73.300 რუბლის ღირებულების 7400 ნაბადს ამზადებდა. ჩაჩნურ ნაბდებზე დიდი მოთხოვნილება იყო მეზობელ კაზაკურ სტანიცებში. ნაბდების წარმოება ძირითადად დაბლობისათვის იყო დამახასიათებელი; მთის რაიონები კი მას ნედლეულს აწვდიდნენ. მცენარეული და ცხოველური ორნამენტით მორთული ხალიჩებს კი ყველა მხარეში ქსოვდნენ. არსებითი მნიშვნელობა ჰქონდა საოჯახო მაუდის ქსოვას. ბევრ სოფელში მისდევდნენ ტყავის დამუშავებას. მნიშვნელოვნად იყო განვითარებული იარაღისა და სპი-

ლენძის ქურჭლის წარმოება (კავკასიის ხალხები 1960: 351; თოფჩიშვილი 2012: 89).

საბჭოთა წყობილებამ კავკასიელი მთიელების კარჩაკეტილი ცხოვრების წესი კარდინალურად შეცვალა. იდეოლოგიურ კლიშეებს მორგებული ხელისუფლება ტოტალურად ერეოდა ცხოვრების ყველა სფეროში და დემოგრაფიული თუ ეკონომიკური ექსპერიმენტებით ძერწავდა სასურველ ვითარებას. ეს ექსპერიმენტები ხევსურებსა და ვაინახებსაც შეეხოთ და მათი ურთიერთობის სპეციფიკა განსაზღვრა. ეკონომიკური ფაქტორებიდან აღსანიშნავია მთის მოსახლეობის კერძო მეურნეობების ნაციონალიზაცია და საკოლმეურნეო მეურნეობებში გაერთიანება, ხოლო პოლიტიკურიდან – იძულებითი მიგრაციები.

სსრკ-ში საკოლმეურნეო მოძრაობა თავიდანვე მტკივნეულად წარიმართა. მარქსისტული იდეოლოგიის ფუძემდებლური პრინციპები გულისხმობდა კომუნისტური გადატრიალების შემდეგ მიწის კერძო მესაკუთრე ღარიბი გლეხობა „მიწის მუშა გამხდარიყო“ და კოლექტიურ კოლმეურნეობაში განევრიანებულებს საერთო დოვლათის შექმნაში ქალაქის პროლეტარიატის მსგავსად მიეღო მონაწილეობა. სწორედ ამიტომ, ოქტომბრის გადატრიალების პირველ წლებში ლ. ტროცკის ინიციატივით როგორც ქალაქებში, ისე სოფლებში იქმნებოდა „შრომითი არმიები“, რათა წარმოება მთლიანად გადასულიყო კოლექტივისტურ საფუძვლებზე და ტოტალური განზოგადება მომხდარიყო. მზარდი უკმაყოფილების ტალღამ საბჭოთა ხელისუფლება აიძულა კოლექტივიზაციის სანყის ეტაპზევე წასულიყო კომპრომისზე და კოლმეურნე გლეხებს მცირეოდენი პირუტყვი და საკარმიდამო ნაკვეთები დაუტოვეს. ამგვარი დათმობა გარკვეულ შეღავათს აძლევდა სამხრეთის ნაყოფიერ მიწებზე მცხოვრებ გლეხებს, მაგრამ ფაქტობრივად

არაფრის მომტანი იყო იმ რეგიონის მოსახლეობისათვის, სადაც მწირი ნიადაგის პირობებში მცირე მოსავალს ლეზულობდნენ. მთის მაცხოვრებლები, სადაც მეურნეობის წამყვან დარგს მესაქონლეობა წარმოადგენდა, კიდევ უფრო რთულ მდგომარეობაში აღმოჩნდნენ, თუმცა კოლმეურნეებს პირად სარგებლობაში ცოტაოდენი საკარმიდამო მიწა მისცეს და უფლება დართეს შეზღუდული ოდენობის ცხვარი და მსხვილფეხა პირუტყვი დაეტოვებინათ (დაუშვილი 2020: 298-299). ამ გადაწყვეტილებით დიდი დარტყმა მიადგა, როგორც მთიელთა ტრადიციულ სამეურნეო ყოფას, ასევე თემთა შორის უძველესი დროიდან არსებულ საკომუნიკაციო სისტემას და შეცვალა საუკუნეების მანძილზე მთასა ბარს შორის ჩამოყალიბებული გადაადგილების ინტენსივობა, როდესაც მთას ტოვებდა და ბარისაკენ მიეშურებოდა ძირითადად ნამატი მოსახლეობა და ამით ბუნებრივად ამყარებდა ოდითგან არსებულ სოციალურ-პოლიტიკურ და სამეურნეო კავშირებს მთისა და ბარის მაცხოვრებლებს შორის.

გლობალური ფაქტორი ხევსურთა და ჩრდილოკავკასიელ მთიელთა ურთიერთობაში

ჯერ კიდევ ცარისტული რუსეთის მიერ კავკასიის ინკორპორაციის პირობებში მიგრაციებმა, როგორც სამხრეთ ისე ჩრდილო კავკასიის მთიდან ბარისაკენ, მასშტაბური ხასიათი მიიღო. აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთის ჭარბი მოსახლეობა შირაქის ველისაკენ დაიძრა. ამ პერიოდში ქართველმა მთიელებმა (XX საუკუნის დასაწყისში) დღევანდელი დედოფლისწყაროს მუნიციპალიტეტში შექმნეს ქედების ზოლის დასახლება. აქ ჯერ ფშავლების სო-

ფელი ქვემო ქედი დაარსდა, მოგვიანებით მთიულეებმა, გუ-
დამაყრელებმა, ქსნის ხევებმა და ხევსურებმა დააფუ-
ძნეს სოფლები ზემო ქედი და არხილოსკალო. მთის მესა-
ქონლე მოსახლეობას, რომელიც შირაქის ველს ზამთრის
საძოვრად იყენებდა, შირაქის ნაყოფიერი მიწები საცხოვ-
რებლადაც იზიდავდა. თავდაპირველად მთიელი მწყემსები
მათთვის გამოყოფილი საძოვრის ნაწილს ნათესებისათვის
იყენებდნენ და ჭირნახულს მთაში ეზიდებოდნენ. მოგვიანე-
ბით კი ზოგიერთმა დაიწყო მიწური სახლების აგება და
ოჯახების ჩამოყვანა. ამ პროცესს გულშემატკივრობდა იმ-
დროინდელი ქართული მონინავე საზოგადოება და აქტუ-
რად უჭერდა მხარს ვაჟა-ფშაველა (თოფჩიშვილი 2021: 55).
ანალოგიური პროცესი შეიმჩნეოდა ჩრდილოკავკასიელ
მთიელებშიც, სადაც ცარიზმის პერიოდში გაიზარდა ჩაჩნე-
ბისა და ინგუშების დაბლობ რაიონებში გადაადგილების
ინტენსივობა. ასე რომ, XIX საუკუნის მეორე ნახევარში ინ-
გუშების უმეტესობა დაბლობზე გადასახლდა (კავკასიის
ხალხები 1960: 375-376).

უფრო ყოვლისმომცველი და, როგორც წესი, იძულები-
თი ხასიათი ჰქონდა საბჭოთა ხელისუფლების მიერ კონ-
ტროლირებად მიგრაციულ პროცესებს. ტოტალური რეჟი-
მის პირობებში ნახური მოდგმის ხალხი გაქრობის წინაშე
დადგა. 1944 წელს საბჭოთა მთავრობამ განახორციელა
ინგუშების და ჩაჩნების შუა აზიაში დეპორტაცია. 1957
წელს ჩეჩნეთ-ინგუშეთის რესპუბლიკა კვლავ აღადგინეს
და გადასახლებულები თავის მიწა-წყალზე დააბრუნეს,
მაგრამ რამდენიმე მთიან რაიონში ცხოვრება აუკრძალეს.
ქისტებისაგან დაცლილი ტერიტორიის ათვისება დაევალათ
ჩეჩნეთ-ინგუშეთის მიმდებარე რეგიონებში (მათ შორის სა-
ქართველოს ტერიტორიაზე) მცხოვრებ მთიელებს. სსრკ
სახალხო კომისართა საბჭოს 1944 წლის თებერვლის დად-

გენილებით ყოფილი ჩეჩენ-ინგუშეთის ავტონომიური საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკის ტერიტორია დაანაწილეს სტავროპოლის მხარის, დაღესტნის ასსრ-ს, ჩრდილო ოსეთის ასსრ-ს და საქართველოს სსრ-ს შორის. მათ ხელმძღვანელობას დაევალა 1944 წლის 15 აპრილამდე გადასახლებინა კოლმეურნეები დაცარიელებულ სოფლებში, დაეკომპლექტებინათ ეს რაიონები ხელმძღვანელი კადრებით და უზრუნველყოთ საგაზაფხულო სამუშაოების დაწყება. ამასთანავე, შეიცვალა საკოლმეურნეო საქმიანობის ორგანიზება, შემოიღეს მინის ნაკვეთებისა და საქონლის გაპიროვნების წესი. შედეგად საკმაოდ გაიზარდა საკოლმეურნეო საქონლის ოდენობა (პატიევი 2004: 109-110)

საბჭოთა ხელისუფლებამ ქისტების სოფლებში ჩასახლებულთა ხელშეწყობის მიზნით შეღავათებიც დაანესა. მათ რკინიგზით უფასოდ გადაადგილების და პირადი ქონების გადატანის ნება დართეს; დეპორტირებულთა საქონლის ნაწილი, ცხენები, ხარები, ჯორები და სახედრები (სიმბოლურ ფასად 3 წლიანი გადახდის პირობით) დაუტოვეს კოლმეურნეობებს; გადასახლებულებს გადაეცათ სათესლე ხორბალი და კარტოფილი; საზოგადოებრივი და ინდივიდუალური ნაგებობები, სასოფლო-სამეურნეო ინვენტარი და სხვა ქონება, რომელიც ყოფილი ჩეჩენეთ-ინგუშეთის ასსრ რაიონებში დარჩა საბალანსო ღირებულებით ან დაზღვევის ფასად მისცეს მეურნეობებს და სახელმწიფო ორგანიზაციებს; ნაგებობების ნაწილი კი 5 წლიანი სასოფლო-სამეურნეო ბანკის ვალდებულებებით არგუნეს კოლმეურნეობებს; ახლადშექმნილი კოლმეურნეობები გაანთავისუფლეს სასოფლო-სამეურნეო პროდუქტების ჩაბარებისა და ფულადი გადასახადებისაგან; კოლნევრებს ნება დართეს საკარმიდამო ნაკვეთი შეეცხოთ საერთო მინის ფონდიდან და სხვ. (პატიევი 2004: 116).

შუა აზიაში დეპორტირებულ ვაინახთა საცხოვრებელ ადგილებში (ასისა და თარგიმის ქვაბული), ხევსურები ოჯახებით გადასახლდნენ და მათ ქონებას დაეპატრონენ. თუმცა ისინი ქისტების მინა-წყალს ისევე უფრთხილდებოდნენ, როგორც საკუთარს. მიწის დანაწილების ტრადიციული წესიც კი არ მოშალეს. ქისტებს სახნავ-სათესები, ხევსურების მსგავსად, კომლებს შორის ჰქონდათ დანაწილებული. გადასახლებული ქართველები, ამ ნაკვეთების ერთმანეთში დაყოფისას, მათ გაერთიანებას და საზღვრების მოშლას ერიდებოდნენ (ჯალაბაძე 2006: 81).

როგორც ზემოთ აღინიშნა, 1957 წლის 9 იანვარს, სსრკ უმაღლესი საბჭოს პრეზიდიუმმა ჩეჩენი და ინგუში ხალხების რეაბილიტაცია მოახდინა, ისინი კავკასიაში დააბრუნა და ავტონომიური რესპუბლიკა აღადგინა. ამასთან დაკავშირებით, საქართველოს უმაღლესი საბჭოს პრეზიდიუმმა შემდეგი დადგენილება მიიღო: „ჩეჩნეთ-ინგუშეთის ასსრ-ის აღდგენასთან დაკავშირებით, დაუბრუნდეს რსფსრ-ს ყაზბეგისა და დუშეთის რაიონების ნაწილი, რომელიც შედგება ყოფილი ითუმ-ყალეს რაიონისაგან, აგრეთვე გალანჩეჟის, გალაშკის, შაროის, პრიგოროდნისა და გიზელდონის რაიონების ნაწილებისაგან. ამის შესაბამისად, ჩაითვალოს აღდგენილად საქართველოსა და რუსეთის სფსრ-ის საზღვარი, რომელიც 1944 წლის 7 მარტამდე არსებობდა (სცვა: 1343).

პრიგოროდნის რაიონი, რომელიც ინგუშეთის დაბლობის ნახევარს შეადგენდა, საბჭოთა სახელმწიფომ ჩრდილო ოსეთის რესპუბლიკას დაუტოვა, ოსებმა ინგუშთა მიწები და სახლები მიითვისეს, რაც მათ და ინგუშებს შორის ხანგრძლივი კონფლიქტის მიზეზად იქცა. 1992 წელს, როდესაც რუსეთის შემადგენლობაში დამოუკიდებელი ჩეჩნეთის და ინგუშეთის რესპუბლიკები ჩამოყალიბდა, ოსებთან შეი-

არაღებული კონფლიქტისა და ჩეჩნეთში ომის გამო, ჩრდილოეთ ოსეთის მკვიდრი დაახლოებით 60 ათასი ინგუში გადასახლდა ინგუშეთში. ოსთაგან განსხვავებული დამოკიდებულება გამოამყლავნეს ნახთა მინებზე გადასულმა ქართველმა მთიელებმა. ისინი სიხარულით ხვდებოდნენ დაბრუნებულ ქისტებს, საკლავს უკლავდნენ და სუფრას უმართავდნენ მათ. ქართველებმა რეპატრირებულებს სარჩო-საბადებელი გაუყვეს, რამდენიმე დღეში დატოვეს ეს ადგილები და სამშობლოში დაბრუნდნენ. თვითმხილველთა გადმოცემით ქართველებისა და ქისტების გამომშვიდობება ისეთი ამაღელვებელი იყო, რომ მათი ქალები, რომელთაც ტირილი ნაკლებად იცოდნენ, ტიროდნენ (ჯალაბაძე 2006: 86).

ქართულ-ჩრდილოკავკასიურ ურთიერთობებზე არანაკლები მნიშვნელობა ჰქონდა გასული საუკუნის ბოლოს განვითარებულ გეოპოლიტიკურ ძვრებს. აქ უნდა გამოიყოს ერთი მხრივ რუსულ-ჩაჩნური ომის დროს ქართული მხარის და კერძოდ ხევსურეთის როლი სამხედრო ძალებს გამოქცეული მშვიდობიანი მოსახლეობის შეფარებისა და დახმარების საქმეში, ხოლო მეორე მხრივ, რუსეთის ახალი კავკასიური პოლიტიკის გავლენა ამ ურთიერთობის შეზღუდვაზე რფ-ს მიერ საზღვრის ჩაკეტვის პირობებში.

ამრიგად, ცხადია, რომ გლობალური ფაქტორი მნიშვნელოვანწილად განსაზღვრავდა ხევსურთა და ჩრდილოკავკასიელ მთიელთა ურთიერთობის ხასიათსა და ინტენსივობას სხვადასხვა პერიოდში. ამ უდავო დებულებამ საკმაოდ ეგზოტიკური ასახვა ჰპოვა სამეცნიერო-პოპულარულ ლიტერატურაში გამოქვეყნებულ ზოგიერთ მოსაზრებაში. მაგ., გ. თევზაძე მიიჩნევს, რომ კავკასიის მთიელთა ურთიერთობას ისტორიულად განსაზღვრავდა საერთაშორისო საეჭრო კონიუნქტურაზე დამყარებული უძველესი საკომუ-

ნიკაცხო სისტემა. „გზა რომელიც ცენტრალური აზიიდან მოდიოდა, კასპიის ზღვის ჩრდილო უკიდურეს წერტილს შემოუვლიდა და სამხრეთ-დასავლეთისკენ აიღებდა გეზს: დღევანდელი ჩეჩნეთის, ინგუშეთის ან დაღესტნის გავლით საქართველოს ტერიტორიაზე შემოვიდოდა – ან თუშეთში, დიკლოს მხრიდან, ან ხევსურეთში, შატილის მხრიდან, შემდეგ გადავიდოდა ხევში. ამის შემდეგ, ჩვ. წ. მე-5 საუკუნემდე, რაჭისკენ გადაუხვევდა, სვანეთში გადავიდოდა და სოხუმში ჩავიდოდა. ან, მე-5 საუკუნის შემდეგ, თბილისამდე ჩამოვიდოდა და კლდეკარის გავლით, ჯავახეთის ზეგნის გზით მიაღწევდა ზღვას, საიდანაც, ყველა მიმართულებით გზა ხსნილი იყო. შესაბამისად, დღევანდელი ჩეჩნეთის, დაღესტნის და ინგუშეთის ტერიტორიაზე არსებულ ციხესიმაგრეებს სავაჭრო-სამხედრო გზის დაცვის ფუნქცია უნდა ჰქონოდათ“ (თევზაძე 2012: 71-75). მისი აზრით ციხესიმაგრეები ამ ტერიტორიებზე შენდებოდა კლიმატური დათბობის დროს, როდესაც გზა სამოგზაუროდ გამოსადეგი ხდებოდა, მათ აგებდა ის სახელმწიფო „ვისაც გზის კონკრეტული მონაკვეთების კონტროლის პრეტენზია ჰქონდა: სპარსელები, ქართველები, მონღოლები, შეიძლება ბიზანტიელებიც“. საკმაოდ თამამი ლინგვისტური პერცეპციებისა და მეტად საკამათო მითების საფუძველზე ხსენებული ავტორი კიდევ უფრო შორს მიდის, ხევსურებს ევროპულ ტამპლიერებთან აკავშირებს, ხოლო მათ კოშკებს ამ ორდენის სახსრებით აგებულად მიიჩნევს და წერს, რომ „პირიქეთა ხევსურეთის მიდამოებში ფრანგული, ან ცენტრალურ ევროპული წარმოშობის ხალხი ცხოვრობდა. ასევე, შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ეს ციხეებიც მათი აშენებულია“ (თევზაძე 2012: 77).

ზემომოტანილი მოსაზრების რეალობასთან შეუსაბამობის მიუხედავად გ. თევზაძესთან გვხვდება, რამდენიმე სა-

ინტერესო დებულება, რაც შეიძლება მეტ-ნაკლებად ასახავდეს გარკვეულ ტენდენციებს, რომლებიც გავლენას ახდენდნენ ქართულ-ჩრდილოკავკასიურ ურთიერთობაზე. საქართველოში ფართოდ არის გავრცელებული მოსაზრება, რომ ქვეყანა ძველ დროს და შუა საუკუნეებში აბრეშუმის სავაჭრო გზის განუყოფელი ნაწილი იყო. რასაც ქართული თუ უცხოური წყაროებიც ადასტურებენ. დღეისათვის ძირითადად აბრეშუმის სავაჭრო გზა ერთ უცვლელ მარშრუტად წარმოგვიდგენია, სინამდვილეში ეს იყო არსებული მრავალი გზის გაერთიანება (ავდალიანი 2023). XIV საუკუნის ბოლო მეოთხედში ევრაზიაში ორი დიდი სახმელეთო სავაჭრო გზა ფუნქციონირებდა და ორივე საქართველოს გარშემო მდებარეობდა. პირველი ცენტრალური აზიიდან ევრაზიის სტეპებზე გადიოდა, საიდანაც შავ ზღვამდე და ევროპამდე აღწევდა. მეორე, სამხრეთული მაგისტრალი, იდენტური იყო იმისა, რაც ილხანების დროს ჩამოყალიბდა და მოიცავდა თავრიზ-ტრაპიზონის მიმართულებას (ავდალიანი 2022: 126). ბუნებრივია, აღმოსავლეთის სამყაროსა და ევროპას შორის ტექნოლოგიური და კულტურული მიღწევების გაზიარების საკომუნიკაციო ქსელში საქართველო და კავკასია სხვადასხვა ეპოქაში თავის როლს ასრულებდა და გარკვეული ფაქტორების ზეგავლენით სამხრეთ და ჩრდილო კავკასიის სატრანზიტო-სავაჭრო გზების მიმართულებებიც იცვლებოდა (ლორთქიფანიძე 1975: 389-390; მუსხელიშვილი 1970; ლომოური 1958; ლორთქიფანიძე 1957); ეს კი აისახებოდა კავკასიელი მთიელების სამეურნეო-ეკონომიკური ურთიერთობის ხასიათზეც.

აღსანიშნავია ისიც რომ, კლიმატი მნიშვნელოვან როლს თამაშობდა კავკასიის მოსახლეობის სამეურნეო-კულტურულ მიღწევათა ურთიერთგაზიარებაში და განსაზღვრავდა ურთიერთობის ინტენსივობასა და თავისებურებას ამა

თუ იმ ეპოქაში. თუმცა ეს არ იძლევა საკმარის საფუძველს გავიზიაროთ მოსაზრება, თითქოს დათბობების პერიოდებში საერთაშორისო საკომუნიკაციო ხაზი საქართველოს ჩრდილოეთ მთაგრეხილს მიუყვებოდა და სვანეთიდან ეშვებოდა შავი ზღვისაკენ ან შიდა ქართლისაკენ. ასევე ნაკლებდამაჯერებელია ლინგვისტური პერცეპციები, რომლითაც ხსენებული მკვლევარი ხევისურეთში ფრანგი ჯვაროსნების ყოფნას და ხევისურული კოშკების ასაგებად ტამპლიერთა ორდენის ქონების გამოყენებას ამტკიცებს (სხვათა შორის, ცალკეული კოშკების მშენებლობის დროისა და მშენებელთა შესახებ ეთნოგრაფიული მასალა საკმაოდ ზუსტ მონაცემებს შეიცავს). ამასთანავე ტამპლიერთა მითოლოგიზებული ქონების შესახებ გამოთქმულია მრავალი მოსაზრება, მაგალითად არის ვარაუდი, რომ ეს განძი გადაძალეს რენ-ლიო შატოს მთების გარშემო მდებარე გამოქვაბულებში (თოიძე 2005: 25).

სამეურნეო კავშირები და სავაჭრო ურთიერთობები

ჩრდილოკავკასიელ მთიელებთან, გეოგრაფიული ფაქტორის ზეგავლენით, სამეურნეო კავშირები უფრო პირიქითა ხევისურებს ჰქონდათ. როგორც გ. თედორაძე წერს არხოტელები და შატილელები ეკონომიკურად პირაქეთა ხევისურებზე წინ იდგნენ, რადგან „ისინი ახლო არიან კავკავზე და გროზნოზე. მათ საშუალება ჰქონდათ გადასულიყვნენ ამ ქალაქებში, როგორც ზამთარში, ისე რა თქმა უნდა ზაფხულშიაც. არხოტელები (ანუ ხევისურების ენაზე არხოტიონები) ახლო არიან კავკავთან, შატილელები კი (იმათებურად შატილიონები) – გროზნოსთან. ხსენებულ ქალაქებში მიმოსვლის ზეგავლენით არხოტელებმა და შატილელებმა მიიღეს ერთგვარი ფერისცვალება, ზოგი შატილიონი და

არხოტიონი ქისტურათ იცვამს, ბევრი მათგანი ქისტურა-დაც ლაპარაკობს, არის ხშირი მიმოსვლა ქისტებასა და არხოტიონ-შატილიონებს შორის“ (თედორაძე 1930: 36). ასეთი კავშირი და ქისტური კულტურის თანაზიარობა პირაქეთი ხევსურებისათვის უცხო იყო. ა. ოჩიაურის მასალაში გვხვდება საინტერესო ეპიზოდი, როდესაც ქისტებზე შურის საძიებლად წასული ხევსურები შეცდომით საკუთარ მეგობარს კლავენ, რადგან იგი ქისტურ ტალავარში იყო ჩაცმული: „არო სიარულზედა-დ მიხრა-მოხრაზე მაენყონ. ამხანიგებმ უთხრეს: კაცო, ეგ შატილიონ არ ვინ იყოსავ, ეგ ცხვრებ სად მიუდისავ. სულხანაურმ გაიცინა-დ უთხრა: ქისტებსავ სრუ დაუდისავ ცხვრებივ დასაყიდადავ შატილავ. განა არ ვიცნობავ, შატილივნებს ეგეთ ტალავარ ვის აქვავ. აბა მარტო არ იყვ, ამხანიგებიც ეტანნეს ჯევსურულად ჩაცმულები. აგერაილევ, შატილივნებივ თან სტანიანავ“ (ოჩიაური 2019: 244).

ქართველი და ჩრდილოკავკასიელი მთიელების ურთიერთობის ხასიათი გვიანი შუა საუკუნეებიდან შეიცვალა, მან მწვავე დაპირისპირების ელემენტები შეიძინა. ეს რელიგიური ფაქტორის გარდა განპირობებული იყო მთიანეთში ცენტრალური ხელისუფლების გავლენის შესუსტებით და ფორმალური სამართლის სისტემის თითქმის მთლიანად ჩვეულებითი სამართლით ჩანაცვლებით. ამის გამო მთაში გვარის, თემის, სოფლის და მეზობელი საზოგადოებების ურთიერთობათა სინერგია და ეთიკური ღირებულებებათა სისტემა ბარის რეგიონისაგან განსხვავდებოდა. აქ ცხოვრების წესად იქცა მეკობრეობა, მეზობელი ხალხის, სოფლისა თუ თემის ქონების დაპატრონება, ძალადობრივი გზით მიღება. ქართველ მთიელებსა და მათ ჩრდ. კავკასიელ მეზობლებს შორის ურთიერთობის ხასიათს მნიშვნელოვნად სწორედ ეს გარემოება განსაზღვრავდა.

„ვესურეთს ქისტისაი-დ ლეკის ლაშქარიც ვშირად ეცემო-
და-დ ვევსურებიც კი ლაშქრევდეს თავის მეზობლად
მცხოვრებს მთის ხალხს. უფრო ხშირად მითხოს ეცემო-
დეს, მევევებსაც ეცემოდესა-დ თაოდ ვევსურებიც კი
ლაშქრევდეს ერთმანეთს, ვინაც ვის მაერეოდ. უფრო გუ-
დანის ჯვარს ხყვანდ ბევრ საყმოი-დ საერთოდ ვევსურე-
თიც იმას უფრო ემორჩილებოდ. თუ ვევსურეთს ვის ლაშ-
ქრევდ გუდანის ჯვარის საყმო მაგანძური, მაშინ მარტო ეს
ხალხ შაიყრებოდ, დასვემდეს ქადაგსა-დქადაგ რასაც იტყ-
ყოდ, ისრ ნავიდოდეს დასაცემლად. თუ მითხოს ლაშქრევ-
დეს კი, სხო გვარის ხალხიც ესნრობოდ მაშინა-დ ვევსურ-
ეთ ყველა ქუდიანი ნავიდოდ ლაშქარში. ლაშქარ როსაც
გავიდოდ, მაშინ თუ აოდ ვინ იყვ, ან ბერი, ყმანვილი, ისე-
ებ დარჩებოდეს შინ. თუ ან აოდ არ იყვა, ან ბერი (მოხუ-
ცი), ყმანვილ არ იყვ, ისით ახალგაზდა დარჩებოდ შინ, დი-
ლას დიაცებში გამაჩინდებოდ სოფელში, ის სამუდამოდ
შარცხვენილ დარჩებოდ, რო კარში აღარ გამაევლებოდ
სირცხვილით“ (ოჩიაური 2019: 194).

არც ქართველ და არც მათ ჩრდილოელ მეზობელ მთი-
ელებს ცხვარ-ძროხისა და ცხენების გამორეკვა-მოტაცება
სამარცხვინოდ არ მიაჩნდათ, პირიქით ამგვარი ქმედება
დიდ ვაჟკაცობად ითვლებოდა და ამგვარ ქმედებას ხშირად
საგმირო ლექსებსაც უძღვნიდნენ. მთიელები თავიანთ მოძ-
მეთა მეზობლელ სოფლებზე თვავდასხმებსაც არ თაკი-
ლობდნენ. როგორც სამეცნიერო ლიტერატურაშია აღნიშ-
ნული, საგვარეულო წეს-ჩვეულებით მეკობრეობა გასაკიცხ
საქციელად მხოლოდ ინ შემთხვევაში ითვლებოდა, როდე-
საც იგი გვარის შიგნით ხდებოდა.

ვფიქრობ, სავსებით ლოგიკურია ნ. ჯალაბაძის მოსაზ-
რება, რომ „ხევსურები, თუშები და ვაინახები, როგორც

უშუალო მეზობლებში, ერთმანეთში მეკობრეობას ენეოდ-
ნენ, რასაც პირველ რიგში, პრაქტიკული მიზანი ჰქონდა.
ამგვარი საქმიანობა განპირობებული იყო სათანადო სოცი-
ლაურ-ეკონომიკური ფაქტორებით: მძიმე საარსები ვითა-
რებით გამოწვეულ სიღარიბესა და უქონლობას მთიელი
ერთგვარად ივსებდა მოტაცებული დოვლათით, საკუთარს
შემატებდა და ავად თუ კარგად, გაჰქონდა თავი. ასევე,
ლაშქრობის მოტივი იყო ტყვეების მოტაცება გამოსყიდის
აღების მიზნით და დაბეგვრა. ამავე დროს, სიძნელეებთან
დაკავშირებული ეს საქმიანობა პრესტიჟულადაც ითვლე-
ბოდა“ (ჯალაბაძე 2006: 43-44).

ცარისტული ხელისუფლება, მართალია, აკონტროლებ-
და კავკასიის მთის მოსახლეობას და ცდილობდა ისინი სა-
ერთო სამართლებლივ ურთიერთობებში მოექცია, მაგრამ
ძველებური ცხოვრების წესი კვლავ გრძელდებოდა. მთიე-
ლები სამეკობრეოდ მუდამყამ მზად იყვნენ: „მამზადება
ქვე არა ბევრ უნდოდ ხალხს, იმით რო სრუ მზას ხქონდ
ერთ ჴელ ფეჴსაცმელი, თოფ-იარაღიც, ესეთის დღისად
არხოტივნებს. საჩქაროდ მაემზადნესა-დ წამავიდეს“ (ოჩია-
ური 2019: 216)

მეკობრეობის შემთხვევები გასული საუკუნის დასაწ-
ყისში საქართველოს პირველი რესპუბლიკის დროსაც არ
ცხრებოდა. „მითხოელნი ჴშირად ეცემოდეს თუშ-ფშავლე-
ბის ცხვრის ბინაებს, ხალხს ჴოცდესა-დ იტაცებდეს ცხენე-
ბის ჯოგს, ცხვრის ფარებს. აისრავ ჴევსურეთითაც მიუდი-
ოდ ჴარები, ცხენები, თითო-ოროლას ხალხსაც ჴოცდეს. ეს
ამბავი იყვ სრუ ბოლოს დროს, მენშევიკების მთავრობა რო
იყვ. მთავრობა ქვე ვერას ეუბნებოდ მითხოვლებსა-დ თა-
ვისუფლად თარეშობდეს სადაც ეწად. ბოლოს თუშ-ფშავ-

ლებმ გადასწყვიტეს ლაშქრის შაყრა, გადასვლაი-დ მითხოვლთ გაბეგვრაი-დ სამაგიეროს გადაჯდაი“.

საერთოდ, როგორც ა. ოჩიაურის მასალიდან ირკვევა პირიქეთა ხევსურებიც და ქისტებიც ერიდებოდნენ უშუალო მეზობლად მცხოვრებ თემებში მეკობრეობას და ცდილობდნენ შედარებით დაშორებული თემები ეძარცვათ. „(ქისტებმა ლ.ჯ.) ნახეს, რომ ამლის მთაში შიტუს მემცხვარეებს მაუსხამ ცხვარი-დ სრუ უჭერავ ეგ მთები. აქ რაკი ცხვარი ნახეს, ღილღვლებს იქისკე ნაზძლივ სულმა-დ თქვეს: ეს ცხვარ ხო არხოტივნებისა არ ასავ, ამ ცხვარს დავეცნათაო-დ გავლალათ ლამითავ. წყემსებ თუ ჯელჩი ჩავიყარეთავ, ცხვარს გამავაყოლათავ თანავ, თუ ჯელჩი ვერ ჩავიყარეთავ, ქვე დავჯოცათავ, ვინაც გაგვექცევისავ; თორე, რო გაგვექცასავ ვინავ, არხოტ გასტეხსავ ჯმასავ. წინ მაგვასწრობენაო-დ არგავგატანენავ ცხვარსავ“ (ოჩიაური 2019: 215).

ქართველ და ჩრდილოკავკასიელ მთიელთა შორის დაზავება იმდენად მყიფე იყო, რომ მთხროებლს იგი თოვლით შეჩერებული წყლის გუბისათვის შეუდარებია: „ჩვენი-დ ღილღველთ ზავივ თოვლით წყლის გუბებას ღგავავ, რო-ზეზერ ხევსურეთ ისით სოფელ არ ას, რო ლეკის ლაშქრისგან დამწვარ დანგრეულ არ ყოფილიყოს. ქმოსტი, რომკა, ბისო, ჯაჯმატი, გუდანი, ჭორმეშავი, ლული, გორ-შელმიონთ სოფლები, ჯევამდინაც კი გადამდინარა-დ ულაშქავ სნოი. სადაც უფრო მაგარ სიმაგრე-ი ხქონდა-დ ძალზე შაუდგებოდ, უფრო ისეებ ულაშქრავის. უჯოცავ ხალხი, უდენავ ტყვეები. ეხლადაც კიდევ ას ზოგს სოფლებში მაშინ დამწვრების სახლების ხეები. ნამწვარეები იქავ სახლებს უსხავ. ისით მძიმე ლაშქარ მადიოდ ლეკები-

სა, რო რომნისსაც სოფლისკე დაიხრებოდეს, სხო სოფლის ხალხი ჳმას ვერ სცემდ. ხანდისან ჳევსურეთის ნაპირის სოფლებ გაიარიანა-დ შუას ჳევსურეთში დაეცნიან ერთ-ერთ სოფელსა-დ გაანადგურიან ისრ, რო სხვებმ სოფლებმ ვერც კი გაბედიან მიშველება (ოჩიაური 2019: 229).

არხოტში ქისტების ბოლო დიდი ლაშქრობა 1924 წელს სოფელ ჭიმლიდან შემოსულა და ახიელი და ამლა აუოხრებია, მოქიშპეები მხოლოდ 10 წლის შემდეგ შერიგებულან. ჩვენი მთხრობელი, ახიელის მკვიდრი გ. ნაროზაული, იხსენებს, რომ ბიძამისი გაბრიელ ნაროზაულიც მონაწილეობდა არხოტიონების და ქისტების დაზავებაში (1934 წელს).

ამგვარი ურთიერთმტრობა სრულიადაც არ გამორიცხავდა სავაჭრო ეკონომიკურ ურთიერთობას. ხშირი იყო ნახებთან ქართული იარაღის გაყიდვის შემთხვევები, ისინი მეზობელ ხევსურთაგან გაფუჭებული იარაღის ყიდვასაც არ ერიდებოდნენ. „არხოტ რო თოფის ჩახმახ ვის მაეშალის, წაიღისა ლილღოს გაყიდის. ქართულის თოფის ტყვიანამალსა-დ მანყობილობას არხოტივნები ქვე შოულობდეს საქართველოშიითა-დლილღვლებს არცაით არ ხქონდ იმის შოვნაი. თუ რას იშოვებდეს, იმასაც ცოტასა-დუვარგის“ (ოჩიაური 2019: 190).

რადგან ხევსურები ცხვრის მწყემსობას თაკილობდნენ, ქისტებს ქირაობდნენ ხოლმე. ქისტები (ინგუშები) ითვლებოდნენ საუკეთესო კოშკების მშენებლებად და იქაური ოსტატები გარკვეული საზღაურის ფასად აგებდნენ ხევსურთათვის კოშკებს, რაზეც თანამედროვე საველე ეთნოგრაფიული მასალაც მოწმობს. მაგ., სოფ. ახიელში ცისკარაულების კოშკი ქისტ ხელოსანს აუგია და ხელობის ფასად 60 ძროხა მიუღია.

რადგან მთაში მცირე ოდენობის მიწის სავარგულები ჰქონდათ (სახნავ-სათესი, სათიბი) ქართველები ვაინახები-

საგან ბეგართაც იღებდნენ ადგილებს, სადაც საქონელს აძოვებდნენ და ზამთრობით გამოსაკვებად მიჰყავდათ (ნ. ჯალაბაძეს მოჰყავს სოფელ ამლის მაგალითი, რომელთაც მოსავალი ქისტების საზღვარზე მოჰყავდათ). მთიელები ერთმანეთის მიწებსაც იჩემებდნენ, მაგალითად, ინგუშებს მიაჩნდათ რომ მთელი არხოტის მიწა-წყალი მათ ეკუთვნოდათ, რის გამოც ხშირი იყო მათ შორის შეხლა-შემოხლა. საველე მასალის მიხედვით სოფელ ახიელის მიმდებარედ, ტანიეს ხეობაში, წინათ არაბულები ცხოვრობდნენ. არაბულები ტანიედან ქისტებს გაქცევიან, თუმცა მოგვიანებით არხოტივნებს ისევ დაუბრუნებიათ ეს ადგილი და დღეს იგი არხოტს ეკუთნის.

კომუნისტური რეჟიმის მიერ მთის დაცარიელებამ, რა თქმა უნდა, სავარგულებზე კონკურენცია შეასუსტა და ამ ნიადაგზე ხევსურულ-ქისტური დაპირისპირება გაანელა. როგორც ითქვა. გასული საუკუნის 50-იან წლებში იძულებითი მიგრაცია ხევსურეთსაც შეეხო. თუმცა ნახებისაგან განსხვავებით ისინი ძირითადად საქართველოს ბარის რაიონებში გადაიყვანეს. 1951-1953 წლებში კომუნისტურმა რეჟიმმა 1500-ზე მეტი ადამიანი ბარში ძალდატანებით ჩაასახლა. ოფიციალური ხელისუფლება ამ გადასახლებას ცხოვრების ხარისხის გაუმჯობესებას და მძიმე პირობებიდან მათ „დახსნას“ უკავშირებდა. თუმცა ისინი კახეთისა და სამგორის ველზე ისეთ გაუდაბურებულ ადგილებში ჩაასახლეს, სადაც უწყლობას მთიელებისათვის გაუსაძლისი პირობებიც ემატებოდა. ჩვენი საველე ეთნოგრაფიული ექსპედიციის მასალებიდან კარგად ჩანს, რომ ხევსურების ნაწილი მედგარ წინააღმდეგობას უწევდა ამ გადასახლებას და ზოგიერთმა საკუთარ სოფელში დარჩენაც კი მოახერხა. ზოგმა შეძლო ბარიდან კვლავ მთაში დაბრუნებულიყო,

ზოგი კი იძულებული გახდა ჩასახლების ადგილას დარჩენილიყო.

გასული საუკუნის 60-იანი წლებიდან გადასახლებიდან დაბრუნებულ ნახებსა და ხევსურთა შორის სამეურნეო-ეკონომიკური კავშირები განსაკუთრებით განმტკიცდა, რადგან ისტორიულად არსებული მეკობრეობა და ერთმანეთის ძარცვა-დაყაჩაღება წარსულს ჩაბარდა. ამასთანავე 50-იან წლებში საჭოთა ხელისუფლების მიერ საქართველოს ბარის რაიონებში გადასახლებულ პირიქითა ხევსურეთის გამეჩხერებული სოფლების მოსახლეობა უფრო მჭიდროდ დაუკავშირდა მეზობლად მდებარე ნახურ სოფლებს. ეს სოფლები ბევრად უფრო კარგად მარაგდებოდა პროდუქციით და საკომუნიკაციო სისტემაც შედარებით მოწესრიგებული ჰქონდათ. პირიქითა ხევსურეთში იქედან გამომჟღავნდათ პროდუქტი.

არხოტის თემში გასული საუკუნის ბოლომდე სამანქანო გზა მხოლოდ ჩრდილო კავკასიიდან მიდიოდა და თბილისიდან წასულ მგზავრს დარიალის ხეობის გავლით ჯერ საქართველოს საზღვარი უნდა გადაეკვეთა და შემდეგ ჩეჩნეთ-ინგუშეთის ავტონომიური რესპუბლიკის გავლით შეეძლო არხოტში მოხვედრა. ამდენად პირიქითა ხევსურეთს მჭიდრო სამეურნეო-კულტურული ურთიერთობა ჰქონდა მეზობელ ქისტებთან. საყოფაცხოვრებო საქონელი და პროდუქტებიც ძირითადად იქედან შემოჰქონდა. როგორც საველე მასალა ცხადყოფს, მიუხედავად იმისა, რომ საზღვარს რუსი მესაზღვრეები მკაცრად აკონტროლებენ, დღემდე აქვთ გარკვეული კომუნიკაცია საზღვრის მიღმა მცხოვრებლებთან. ჩვენი მთხრობილი გვიამბობს, რომ ქისტებში ბევრთან მეგობრობდა, დღეს კი მონატრებულია მათთან ურთიერთობას. ამიტომ ბოლო ხანებში სოციალური ქსელების საშუალებით მოძებნა ბევრი მათგანი.

აღსანიშნავია, რომ გასული საუკუნის 90-იან წლებში შექმნილი კრიზისის პირობებში კიდევ უფრო დიდი მნიშვნელობა შეიძინა ქისტებთან ურთიერთობამ. ნ. ჯალაბაძეს მოჰყავს რამდენიმე საინტერესო ეპიზოდი, როდესაც ხევსურეთში საკმაო რაოდენობის ბენზინი შემოიტანეს სწორედ ქისტების დახმარებით.

რუსულ-ჩაჩნური ომის დროს ხევსურეთმა მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა სამხედრო ძალებს გამოქცეული მშვიდობიანი მოსახლეობის შეფარებისა და დახმარების საქმეში. ხევსურები ეხმარებოდნენ არამარტო ჩვეულებრივ დევნილებს, არამედ პროდუქტებით და მედიკამენტებით ამარაგებდნენ მეომრებსაც. საზღვარზე გადმოსული მეომრები ტყეებში იმალებოდნენ და ახლო მცხოვრებ მოსახლეობასთან აგზავნიდნენ წარმომადგენლებს პროდუქტის შესაძენად. ადგილობრივები კი მათ ხელისუფლებასთან არ აბეზლებდნენ. აღწერილია შემთხვევა, როდესაც ჩაჩანმა მეომრებმა დაკეტილ სახლში პროდუქტის ნაწილი მოიხმარეს და სანაცვლოდ სახლის პატრონს გარკვეული თანხა დაუტოვეს (ჯალაბაძე 2006: 91).

ამჟამად სამეურნეო-ეკონომიკური ურთიერთობა ხევსურებსა და მათ მეზობელ ნახებს შორის მთლიანადაა შეწყვეტილი, რადგან, როგორც ითქვა, რუსული სასაზღვრო ძალები საზღვარს მკაცრად აკონტროლებენ. არის შემთხვევები, როდესაც ხევსურეთიდან საქონელი საზღვრის იქით გადადის და მას უკან ველარ იბრუნებენ. ჩვენმა მთხრობელმა გვიამბო, რომ როდესაც მისი ცხენები ქისტების მხარეს გადავიდნენ, რუსმა სასაზღვრო ძალების თანამშრომლებმა ცხენების დაბრუნების დაპირებით, მოტყუებით გადაიყვანეს საზღვარზე და საზღვრის დარღვევის საბაბით დააპატიმრეს.

ამრიგად, წინამდებარე სტატიაში მიმოხილულია ქართველი (ხევსური) და ჩრდილოკავკასიელი მთიელების (ნახები) სამეურნეო-ეკონომიკური ურთერთობის ძირითადი ასპექტები გვიანი შუასაუკუნეებიდან დღემდე. ნაჩვენებია, რომ მეურნეობის ტრადიციული დარგები – მინათმოქმედება, მესაქონლეობა, ხელოსნობა, ნადირობა და აშ. დაკავშირებული იყო კლიმატურ-ეკოლოგიურ და სოციალურ-პოლიტიკურ ვითარებასთან. ჩრდილო კავკასიისა და საქართველოს მთის მოსახლეობის მეურნეობაში ლანდშაფტური თავისებურებები (მთის ფერდობები) და მკაცრი კლიმატი განაპირობებს სამეურნეო საქმიანობისათვის საჭირო შრომის დიდ დანახარჯს, მექანიზაციის შეზღუდვას (გაძნელებულია ტრაქტორისა და კომბაინის გამოყენება და ა.შ.) და მეურნეობის წარმოების ტრადიციული წესების კონსერვაციას (მაგ., ტერასების მოწყობა). ამის მიუხედავად მე-19 საუკუნის ბოლოდან დაიწყო ახალი მცენარეული კულტურების (კარტოფილი, სიმინდი და სხვ.) და გარკვეული ტექნოლოგიური მიღწევების დანერგვის პროცესი. რამაც კიდევ უფრო ფართო ხასიათი მიიღო XX საუკუნეში.

მთიელთა ურთიერთობაში მნიშვნელოვანი ადგილი ეჭირა ვაჭრობას და ხელოსნობას. ხშირი იყო ხევსურთა მიერ ქისტის ხელოსნების დაქირავება თავადაცვითი ნაგებობების (კოშკების) მშენებლობაზე. საბჭოთა პერიოდამდე რეგიონში მასშტაბური ხასიათი ჰქონდა მეკობრეობას. საბჭოთა ხელისუფლების პოლიტიკამ, რაც იძულებით მიგრაციებსა და მასშტაბურ სამეურნეო ექსპერიმენტებით ხასიათდება, მნიშვნელოვანი დაღი დაასვა მთიელთა კომუნიკაციას. ხევსურთა დიდი ნაწილის ბარში ჩამოსახლების შედეგად, თითქმის მთლიანად დაიცალა სოფლები, დაკნინდა ტრადიციული მეურნეობის დარგები, დავიწყებას მიეცა საუკუნეების მანძილზე, მეზობელ ჩრდილოკავკასიელ ქისტებთან,

ჩამოყალიბებული სამეურნეო-ეკონომიკური კავშირები. კიდევ უფრო შეიზღუდა ეს კავშირები პოსტსაბჭოურ პერიოდში, რაც საქართველოსა და რფ-ს სახელმწიფო საზღვრის ჩაკეტვას უკავშირდება.

Lavrenti Janiashvili

**Economic Relations between
Georgian Highlanders (Khevsurs) and the
Peoples of the North-Eastern Caucasus (Kists)**

This article examines the main aspects of economic ties between Georgian (Khevsur) and North Caucasian (Nakh) highlanders spanning from the late Middle Ages to the present. It is shown that the traditional agricultural practices—farming, cattle breeding, crafts, and hunting—of these mountain communities were significantly influenced by the region's unique landscape, harsh climate, and socio-political factors. The mountainous terrain and challenging climate imposed high labour costs, limited mechanization options (such as tractors and combines), and the preservation of traditional farming techniques, including the construction of terraces. Nevertheless, by the late 19th century, new crops like potatoes and corn, along with technological advancements, began to find their way into the region, gaining even more prominence in the 20th century.

Trade and craftsmanship played pivotal roles in the relations between these mountaineer communities. Khevsurs, for example, often employed stone craftsmen to construct defensive towers. Prior to the Soviet era, raiding was a common practice in the region. The policies of the Soviet government, marked by forced

relocations and extensive agricultural experiments, complicated the interactions among these mountain dwellers. The resettlement of a significant portion of the Khevsurs to lower lands resulted in the abandonment of villages and the decline of traditional agricultural trades. Centuries-old economic and agricultural connections with neighbouring North Caucasian Kists gradually faded into obscurity. Moreover, in the post-Soviet period, these ties faced further limitations due to the closure of the state border between Georgia and the Russian Federation.

დამონშებული ლიტერატურა

- ავდალიანი 2023** – ავდალიანი ე., საქართველო და აბრეშუმის დიდი გზა: მითი თუ რეალობა? /ინტერნეტ ვერსია ნანახია 17.02. 2023/ <https://forbes.ge/saqar-thvelo-dabreshumis/>
- დაუშვილი 2020** – დაუშვილი ა., კოლმეურნეობა საქართველოში, წიგნი I, თბ., 2020,
- თევზაძე 2012** – თევზაძე გ., სხვა ისტორია, თბ. 2012
- თედორაძე 1930** – თედორაძე გ. ხუთი წელი ფშავ-ხევსურეთში, ტფ. 1930
- თოიძე 2005** – თოიძე ზ. ტამპლერების ორდენი და კათარები, თბ. 2005
- თოფჩიშვილი 2012** – თოფჩიშვილი რ. კავკასიის ეთნოლოგია, თბ. 2012
- მაკალათია 1984** – მაკალათია ს. ხევსურეთი, მეორე გამოცემა, თბ, 1984.
- ლომოური 1958** – ლომოური ნ. „ძველი საქართველოს სავაჭრო გზების საკითხისათვის“, „ისტორიის ინსტიტუტის შრომები“, ტ. 4 , ნაკვეთი 1, 1958;
- ლორთქიფანიძე 1957** – ლორთქიფანიძე ო., „ანტიკურ ხანაში ინდოეთიდან შავი ზღვისაკენ მიმავალი სატრანზიტო-სა-

ვაჭრო გზის შესახებ“, „საქ. სსრ. მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე“ ტ. N3, 1957

ლორთქიფანიძე 1975 – ლორთქიფანიძე ო., მუსხელიშვილი დ., ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, ტ. 1, თბ., 1975.

მუსხელიშვილი 1970 – მუსხელიშვილი დ. „ფეოდალური ხანის საქართველოს და ამიერკავკასიის მნიშვნელობა საერთაშორისო ვაჭრობაში“, „ცისკარი“ N11, 1970

ოჩიაური 2019 – ოჩიაური ა., მოსისხლეობა და ჭრა-ჭრილობა ხევსურეთში, თბ. 2019

სეა – საქართველოს ეროვნული არქივი, ფ.1165, აღნ.8, საქმე 1343.

ლუდუშაური 1983 – ლუდუშაური გ., ქართველი და ჩრდილოკავკასიელი ხალხების კულტურული ურთიერთობა XIX საუკუნე და XX ს. დამდეგი, თბ., 1983

ჩიტაია 1997 – გ. ჩიტაია, ინგუშეთისა და ჩეჩნეთის სახვნელი იარაღები, შრომები, ტ.1, 1997

ხევსურეთი – ხევსურეთი, დევებთან მებრძოლი ღვთისშვილების ქვეყანა, სტატიები /ინტერნეტ ვერსია/
https://nationalgeographic.ge/story/khevsur eti/?og_img=&fbclid=IwAR1cGWUkU8yzbJZOq8bK8YTE2sYeI9AbB7X8qyZCbaNvquQ4RPYxas1IJfE

ჯავახიშვილი 1984 – ჯავახიშვილი ი, თხზულებები, ტ, 7, თბ. 1984

ჯალაბაძე 2006 – ჯალაბაძე ნ., ქართულ-ვაინახური ურთიერთობის დინამიკა, ჩეჩნური ფენომენი ქართულ სინამდვილეში, თბ. 2006.

პატიევი 2004 – სსრკ-ს სახალხო კომისრთა საბჭოს 1944 წლის 9 მარტის №225-74 სს დადგენილება. მოსკოვი კრემლი, სეა ფ. 600 ან 1 საქმე 6942 ფურც. 76; რფსა ფონდიА- 327, აღ 1, საქ. 708, ფურც 61-65, ნიგნში Патиев И. Ингуши, депортация возвращения реабилитация 1944-2004, документы материалы комментариев. Изд. „Сердало“, 2004 г

თოფჩიშვილი 2021 – Топчишвили Р., Культурно-исторические вопросы миграции горского населения Восточной Грузии В начале XX (на примере Пшави и Хевсурети).Тб.2021

კავკასიის ხალხები 1960 – Народы Кавказа Т. 1. Народы мира (этнографические очерки), М. 1960